

Tallinna eeslinnade arheoloogiline kultuurkiht

Enamikule inimestele kangastub Tallinna keskaegse välisilme peale mõeldes linnamüüri piiratud vanalinn koos seal kõrguvate kirikute, ebakorrapärase tänavavõrgustiku ja üsna tihedalt külg külje kõrval paiknevate kivihoone- tega. Palju keerulisem on silme ette manada eeslinna, mis keskajal ja ka sellele järgnenud varasel uusajal kindlustatud linnatuumikut ümbritsesid: nende valdavalt puithoone- nestust, aga ka kabeleid, veskeid, kõrtse, hukkamiskohti ja muid selliseid objekte. Vaid vilunud silm märkab vanalinna lähiümbruse tänavavõrgus ajalooliste liiklemisteede lõike või põhjalikumalt linnaplaani uurides viiteid toonaste krundistruktuuridele. Eeslinnade ajaloolisemana säilinud osade praegune ilme pärineb alles tsaariaja hilisemast osast ja maailmasõdadevahelisest ajast, kui eeslinnad rohkem välja ehitati ja suurenes püsielanikkonna osakaal – tänapäevane südalinniki paikneb kunagisel eeslinnaalal. Artiklis vaatleme Tallinna vanemaid eeslinna arheoloogi pilgu läbi ehk eeslinnadest säilinud kultuurikihi kaudu.

ALLIKAD JA UURIMISVÕIMALUSED

Arusaamine Tallinna kesk- ja varauusaegsetest eeslinna- dest (siin rõhuga 13.–17. sajandil) on varem tuginenud peamiselt ajalooallikatele. Kirjalikud dokumendid lubavad teha järeldusi näiteks elanikkonna arvu ja koosseisu, tegevusvaldkondade ja omandisuhete kohta. Eeslinnade planeeringu kohta saavad uurijad väärtuslikku teavet ajaloolisest plaanimaterjalist, kuigi selle vanim osa ulatub vaid Rootsi aja lõppu või tsaariaja algusesse. Eriti hinnatakse all-linna juurde kuulunud eeslinnade krundiplaanide atlast, mille Sigismund von Staden koostas rae korraldusel 1699. aastal. Üks seni vastamata küsimus plaanide puhul on, mil määral peegeldub neil keskaegsete, Liivi sõja eelsete eeslinnade struktuur ja mil määral hilisemad arengusuunad. Arheoloogia täiendab ajalooallikate põhjal kujunevat pilti nii, et ühest küljest annavad arheoloogiliste uuringute käigus leitud muistised ja esemed ajalooallikaist pärinevale teabele juurde ruumilise dimensiooni, teisalt

avardab arheoloogia meie teadmisi detailides või aspektides, mida ajalooallikates pole käsitletud või mida need pole võimelised edasi andma (nt esemeline kultuur, füüsiline elukeskkond või madalamate ühiskonnaklasside eluga seonduv).

EESLINNADE ERIILMELISED OSAD

Eeslinn kui eraldi ruumiüksus sai tekkida pärast linnasüdame kinnistumist praeguse vanalinna alale ja selle esmast ümbritsemist kaitseehitistega. See toimus 13. sajandi teisel poolel ja 14. sajandi esimesel poolel. Eeslinnade alalise elanikkonnaga piirkondades ehk asumites elasid ennekõike maalt linna tulnud ja lihtsamaid töid tegevad elanikud, kes rahvuselt olid peamiselt eestlased, aga leidis ka näiteks soomlasi ja rootslasi. Asumitega oli kahtlemata tegu Kivisillas ja Kalamaja rannikuäärses osas, kus võib plaanidel näha tihedat ebakorrapärast tänavavõrku ja krundistruktuuri. Sarnane piirkond võis Toompea eeslinnas olla Tõnismägi, kuid selle Liivi sõja eelne planeering pole meile teada. Püsivamat ja intensiivsemat elutegevust võib eeldada olulisimatest linnavärvatest, nt Harju ja Karjavärvast, lähtunud liikumisteede servades.

Selle napi aja jooksul, mil arheoloogid on olnud kaasatud eeslinnade ala uurimisse, on tuntavalt täi- enenud senine ajalooallikatele ja plaanimaterjalile tuginev ettekujutus eeslinnalisest asustusest.

	Eeslinnane asustus ca 1700		Arheoloogiamälestised (lisandub kaitsevöönd 50m)
	Ajaloolised teed		1 Arheoloogilised uuringud
	Rannajoon ja Härjapea jõgi		Ajaloolised kinnisobjektid (kirik/kalmistu/hoolekandeesutus, võllas, sadam)

1. Tallinna eeslinnade kaitsealused asulakohad ja eeslinnase asustuse põhiline areaal 17. sajandi lõpu seisuga. Asustuse ulatus on näidatud ajaloolise plaanimaterjali ja seniste arheoloogiliste uuringute alusel. Nimeliselt on esile tõstetud mõni tähtsam eeslinna asum. Plaanile on kantud valik ajaloolisi teid ja kinnisobjekte. Tähistatud on linnavärvad: T – Toomvärv, N – Nunnavärv, SR – Suur Rannavärv, VR – Väike Rannavärv, V – Viru värv, K – Karjavärv ja H – Harju värv. Tekstis mainitud arheoloogilised uuringud (alates Toompea eeslinnast päripäeva liikudes, sulgudes seos kinnisobjektiga): 1 – A. Adamsoni, Koidu, Wismari ja Loite tn kvartal; 2 – Oda 2/4; 3 – Jahu 5; 4 – Jahu 6 / Väike-Patarei 1 ja Suur-Patarei 13; 5 – Rannamäe tee ja Mere pst ristmik; 6 – linnahalli ning Põhja puiestee ja Sadama tänava vaheline ala; 7 – Sadama tänav (puust sadamasild); 8 – Porto Franco kvartal; 9 – Tartu mnt 1; 10 – Tartu mnt 10; 11 – nn Tartu mnt läbimurre (Jaani seek); 12 – Liivalaia 49/53 / Maakri 25 (Härjapea jõe harul paiknenud veski – nahaveski); 13 – Estonia pst 7 / Teatri väljak 1; 14 – Estonia pst 6; 15 – Pärnu mnt 15 / Tatari 2 (Karjaallika veekanal); 16 – Vabaduse väljak; 17 – Kaarli pst 1 / Roosikrantsi 2 ja 2a (Barbara kalmistu); 18 – Roosikrantsi 9/11 ja 13; 19 – Pärnu mnt 22 ja 24; 20 – Pärnu mnt 31 (Ülemiste veekanal); 21 – Tõnismägi 11a, 9 ja 11; 22 – Liivalaia 6/8 (Võllamägi). Aluseks Maa-ameti kaart. Joonis Ragnar Nurk ja Eero Heinloo

Eeslinnaaladel on aga paiknenud sadu südalinna kruntide omanikele kuulunud suuremaid kinnistuid, mis leidsid samuti nii põllumajanduslikku kui ka muud kasutust (mh elas seal ka omaniku teenistuses olevaid isikuid ja rentnikke). Tallinna esimestel linnavaadetest on selliseid krunte kujutatud näiteks Kalamaja maismaapoolses osas, Nunnavärava ja Suure Rannavärava vahelisel alal. Sarnased olid Sibulaküla kant ja Kassisaba. Neid piirkondi iseloomustas ühtlasi korrapärasem tänavavõrk. Varauusajal tekkisid sama nähtuse edasiarendusena linnast veidi kaugemale suvemõisad. Eeslinnades tegeldi tootmistegevusega ja seal paiknes mitmesuguseid kinnisobjekte.

ARHEOLOOGIAPÄRANDI KAITSE EESLINNADES

Alates kindluslinna staatuse kaotamisest 19. sajandi keskpaiku on toimunud eeslinnade ala varasemast kapitaalsem väljaehitamine. Arheoloogilisi asustusjälgi on seejuures dokumenteeritud ainult viimased mõnikümmend aastat. Nõukogude ajal võeti linna õigusaktidega mitmed Tallinna ajalooliste eeslinnade alad arheoloogiamälestisena kaitse alla: esimesed 1978. aastal ja suurem osa 1984. aastal. 1996.–1997. aastal kanti need asulakohtadena Eesti Vabariigi kultuurimälestiste nimekirja. 2019. aastani oli nende mälestiste piires või vahetus läheduses tehtud veidi üle 300 arheoloogilise uuringu, millest valdava osa moodustavad eeluurinud ja jälgimised, vaid umbes kuueks juhtudest on tehtud pääste-kaevamisi. Põhjalikumalt on uuritud kesk- ja rootsiaegset kultuurikihti, erandjuhul ka hilisemaid üksikobjekte (nt kalmistud). Tänu eeslinnade ala kaitsele ja uuringutele on ühtlasi märkimisväärselt täienenud teadmised Tallinna muinasajast ja linna varasest arenguetapist. Vanalinnale kõige lähemal asunud eeslinnade kultuurikihti on leitud hilisemalt muldkindlustuste alalt (sh Vabaduse väljakult ja Tallinna Reaalkooli krundilt).

Viimastel aastatel eeslinnaalade kohta koostatud eksperdi hinnangutes on nii allkirjutanud kui ka teised arheoloogid võtnud kokku seniste uuringute tulemused eesmärgiga teha ettepanekud korrigeerida kaitstavate alade piire. Mõni koht on võetud kaitse alla selgelt liiga suurena (nt Kalamaja ja Kassisaba kaugemad osad), kuid kaitse alt on jäänud välja isegi mõni kõige varasemate ja intensiivsemate asustusjälgedega ala (nt Roosikrantsi tänava ja Estonia puistee ümbrus, kus on uuritud Roosikrantsi 9/11 ja Pärnu mnt 22/24 ning Estonia pst 7 kinnistut) või Tallinna linna ajaloo seisukohast niivõrd keske tähtsusega ala nagu sadama piirkond (sh Kadrioru poole ulatuv vrakkide leiuala). Seniste uurimistulemuste analüüs võimaldab ühtlasi hinnata uurimismeetodite ja tõlgenduste ning muinsuskaitse praktika asjakohasust. Nii näiteks selgus Kalamaja eksperdi hinnangu koostamisel, et seni suhteliselt vähepotentsiaaliks peetud ala mõningatest vanalinna- ja rannikupoolsetest osadest on saadud kokkuvõttes üsna palju kesk- ja varauusaegseid esemeleid. Tõenäoliselt on selles piirkonnas varem peetud

2

3

2. Vabaduse väljaku kaevamistel leiti keskaegse Pärnu maantee äärsetele elumajadele kuulunud kivist keldreid.
Foto Villu Kadakas
3. Endisel kunstiakadeemia krundil välja kaevatud sõrestikkonstruktsioonis rootsiaegse eluhoone põhi.
Foto Ulla Kadakas
4. Põimtarad Kivisilla eeslinnas Tartu mnt 10 krundil.
Foto OÜ Tael

4

5.–6. Eeslinna krundi aktiivsele kasutusele (üleväl, Roosikrantsi 13) ja passiivsele kasutusele (Estonia pst 7 / Teatri väljak 1) viitav kultuurikiht. Esimesel juhul on võimalik silmata rohkeid kasutus- ja planeeringukihte, teisel juhul on markeritud näiliselt ühetaolises kihistuses tuvastada õnnestunud 16. sajandi alguse planeeringukiht ja Põhjasõja-aegne sõene tasapind (vastavalt A ja B). Fotod OÜ Tael ja Eero Heinloo

ka alumisi kihte liiga kergekäeliselt hiliseks täiteks, mis ei paku arheoloogilist huvi. Praeguseks ongi juba tehtud esimesed uuringud (nt Jahu 5 ja Oda 2/4), mille käigus on saadud sealse elutegevusega seotud leide.

Kuna asulakohtade tulevased piirid selguvad alles pikemate arutelude ja otsustusprotsessi tulemusena, siis oleme lisatud plaanil piirdunud 17. sajandi lõpu eeslinna asustuse põhilise areaali näitamiseks, sest kuni selle ajani tekkinud kultuurikiht pakub praeguste hinnangute järgi kõige suuremat arheoloogilist huvi. Tõenäoliselt on ka keskaegne asustus jäänud üldjuhul selle ala piiridesse. Muinasaegseid (eriti nt kiviaegseid) asustusjälgi ja üksikobjektide jäänuseid võib leida ka kaugemalt.

EESLINNA ASUMITE KULTUURKIHT

Eeslinna kultuurikiht on asumites ja suurema püsiasustusega piirkondades mõneti erinev, andes tunnistust eri laadi maakasutusest. Väiksemal tasandil, krundi piires võib täheldada kultuurikihi erinevust aktiivsemas kasutuses olnud tänavaäärsele alal, kus paiknes õu koos hoonetega, ja selle taha jääval passiivsemas kasutuses olnud põllumajandusalal. Tsaariaegsetel linnaplaanidel, mis on juba varasematest üksikasjalikumad, võib näha piki peamiste tänavate servi kulgevate hoonete rivi, kvartalite sisse jäävad aga suured põllud ja aiad.

Püsiasustusega kruntidel võib eeldada toekamat hoonestust ja elavale argielule viitavaid konstruktsioone, nagu jäätmekastid, ning kultuurikihti, milles esineb jälgi kohapealsest elu- või majandustegevusest (nt sepanud, luutöö või nahatöötlus). Kunagistest asumitest on enim uuritud Kivisilla piirkonda Härjapea jõe kallastel. Tartu maantee ääres paiknenud Eesti Kunstiakadeemia krundil võis näha rohkelt eri aegadest pärit ehituskonstruktsioone. Selline olukord iseloomustab laiemaltki eeslinna tihedamalt asustatud alasid. Olulist teavet on saadud Rävalla puiestee idapoolsest osast, kus on dokumenteeritud 14.–15. sajandisse dateeritavaid tarasid, majandus- ja loomapidamishooneid ning metalli töötlemisele viidanud kolle. Jaani seegi vahetusse lähedusse levis eeslinn ilmselt keskaja lõpul. Lisaks on püsiva elutegevuse jälgi leitud Harju värava esiselt alalt. Vabaduse väljaku kaevamistel tulid päevavalgele maantee servas paiknenud puithoonete kivist ja puust keldrite jäänused. Roosikrantsi tänava piirkonnas tehtud uuringute käigus on dokumenteeritud hooneid, kinnistupiire, kraave, veekaeve ja puust kaste ning kohapealsele sepa- ja luutööle viitavaid leide. Võimalik, et vaid veidi tagasihoidlikum asustus on leidude järgi otsustades paiknenud Karjavärava-esisel alal. Asumite ja suuremate maanteede äärsete kruntide kultuurikihi säilimisele on halvasti mõjunud hilisem arendustegevus neis piirkondades. Praeguseks on seda alles peamiselt üksikutel tühjaks jäänud kruntidel või seniste kvartalite sissehoovides, mis võidakse tänapäeval täis ehitada.

KULTUURKIHT LINNAKODANIKE KRUNTIDEL

Suurematel kruntidel, mis paiknesid tihedama asustusega aladest väljaspool ja olid linnakodanike kasutuses, on kultuurikiht infovaesem. Selliseid kinnistuid kasutasid linnakodanikud ennekõike aia- ja põllusaaduste kasvatamiseks, kuid sinna võidi rajada ka lihtsamaid suvemaju, abihooneid, saunu, kalatiike, kaeve ja kuivkäimlaid ning seal karjatati loomi või hoiti talviseid küttepuid. Aeg-ajalt ladestati kinnistutele majapidamises tekkinud olmejäätmeid või ehitusprahti. Arheoloogiliselt on selliseid kinnistuid uuritud ennekõike Karjavärava ja Viru värava esisel alal ning Tatari tänava piirkonnas, väiksemas ulatuses ka Kalamajas, Kassisabas ja Kelmikülas. Sellistele kinnistutele on iseloomulikud arvukad vee- ja piirikraavid, künni- ja labidajäljed, tagasihoidlikumad puithooned, kinnistu piirideks olevad püstpost- või vitspunutistest tarad, veekaeved, jäätmekastid jne.

Neil kruntidel võis leida ka esinduslikumat hoonestust, nagu osutab üks ilmselt rootsiaegne mantelkorstnaga maja, mis avastati Kassisabast Koidu ja Loite tänava vaheliselt alalt. Kruntide kvartali sisse jääv osa on iseloomulik põllumajandustegevuse tulemusena kujunenud kultuurikihi näiline ühetaolisus. Kohati võib nende kinnistute leiuaines olla arvukas ja mitmekesine, kuid seda kiputakse liiga kergekäeliselt tõlgendama kui südalinna jäätmekastide sisu, mida kinnistu omanikud oma eeslinnakruntidele laiali laotasid. Kuigi selline

tõlgendus on püsivamate konstruktsioonide puudumise korral üsnagi tõenäoline (nt Pärnu mnt lõunaküljele jäänud nn Mülleri põllu piirkonnas), on juhte, kus leiuaines seostub kohapealse elutegevuse või tagasihoidliku käsitööndusliku tegevusega (nt Estonia pst 7 kinnistu). Lisaks on teada laiemale elanikkonnale mõeldud prügiladestuspaiku, mida on uuritud nii Kalamajas Jahu ja Väike-Patarei tänava vahel kui ka Vabaduse väljakul.

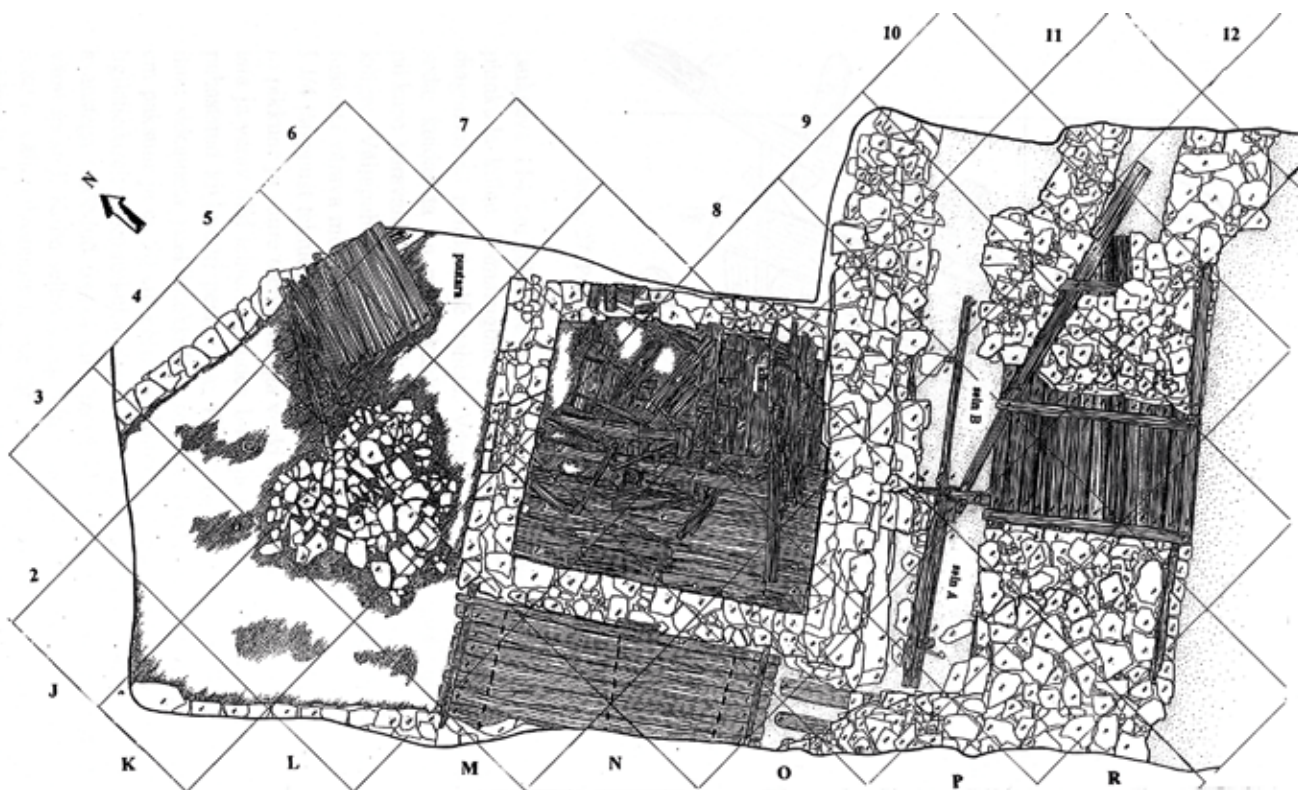
KINNISOBJEKTIID VÄLJASPOOL LINNASÜDANT

Sadama piirkonda iseloomustavad mereliiva uhtekihid ja mere täitmiseks toodud kihid ning kividest kokku kuhjatud ja puust tehtud rajatised, mis pidid pinnast stabiliseerima või mõnda eriaegsetest rannajoontest kindlustama. Sadama tänava kohal paiknenud puust sadamasilla maismaapoolse otsa juurest on leitud kivist keldriga hoone jäänused. Seevastu Porto Franco arenduse alal on uuritud kapitaalsema hoonestuseta krunte, mis võisid olla lao- või ümberlaadimisplatsid. Muudest üksikobjektidest teatakse vast kõige paremini, et linnavärvatest väljuvate teede ääres asus kabeleid ja hoolekandeaustusi koos nende juurde kuulunud kalmistutega. Arheoloogiliselt on põhjalikult uuritud Jaani seegi kompleksi koos kalmistuga, lisaks Barbara ja Tõnismäe kalmistut. Eeslinnaalade piirimaile jäid hukkamispaigad, millest on kaevatud praeguse

Swedbanki peahoone kohal paiknenud kivivõllast. Omaette teema on Härjapea jõgi ja sellel paiknenud veskid, samuti veevarustus. Nii kaevati Stockmanni kaubamaja ehitamise eel ühte 14. sajandi keskpaigas rajatud veskit. Arheoloogiliselt on eeslinnas dokumenteeritud nii Ülemiste kui ka Karjaallika veejuhet (vastavalt Pärnu mnt 31 ja Tatari 2).

LÕPETUSEKS

Keskajal ja varasel uusajal moodustasid Tallinna lahutamatu osa ka väljaspool kindlustatud linnasüdant paiknenud eeslinnad, mis hõlmasid alalise elanikkonnaga asumeid ja arvukaid linnakodanike kinnistuid, samuti kümneid üksikobjekte. Selle napi aja jooksul, mil arheoloogid on olnud kaasatud eeslinnade ala uurimisse, on tuntavalt täienenud senine ajalooallikatele ja plaanimaterjalile tuginev ettekujutus eeslinnalisest asustusest, kuid suuremate teaduslike üldistusteni jõudmiseks tuleb jätkata maapinnas veel säilinud arheoloogilise teabe kogumist. Eeslinnade ala kultuurikihti tuleb kaitsta vähemalt sel määral, et oluline info saaks arheoloogiliste uuringutega talletatud. Eriti tähtis on see viimastel kümnenditel taas elavnenu ehitustegevuse tõttu, mis tänapäeval sageli tähendab kõigi varasemate ajalookihistuste täielikku hävimist.

7. Härjapea jõe idapoolsel harul paiknenud vesiveski ja kivitamm Stockmanni kaubamaja ehitusele eelnenud uuringutel. Joonis OÜ Tael